

Piotr Eberhardt
Warszawa

Postulaty terytorialne polityków czeskich w pierwszej połowie XX wieku

Słowa kluczowe

granice Czechosłowacji 1918–1945, czeskie postulaty graniczne, konflikt czesko-niemiecki

Streszczenie

W niniejszym artykule poddano analizie wyjaśniającej problematykę graniczną państwa czechosłowackiego w XX wieku. Uwzględniono dwie kwestie badawcze. Pierwsza z nich dotyczy formowania się rzeczywistych granic Czechosłowacji po I i II wojnie światowej, druga zaś prezentuje różnorodne koncepcje tworzone przez polityków czeskich, domagających się uzyskania najbardziej optymalnych rozgraniczeń. Postulaty te odegrały istotną rolę, gdyż ich adresatem były po I wojnie światowej zwycięskie państwa Ententy, zaś po II wojnie światowej mocarstwa wielkiej koalicji antyhitlerowskiej.

Wprowadzenie

Ziemie czeskie do I wojny światowej stanowiły Kraj Koronny Cesarstwa Austrii, składający się z właściwych Czech, Moraw oraz tzw. austriackiego Śląska, tzn. Śląska Opawskiego i Cieszyńskiego. Obecne granice państwa czeskiego są pod względem geograficznym bardzo podobne do granic, jakie Czechy, jako Kraj Koronny, miały w ramach Cesarstwa. Małe różnice wystąpiły w rejonie Hulczyna (czeski Hlučín) położonego na południe od Raciborza, który do 1918 roku należał do Niemiec. Pewne niewielkie rejony – okolice miejscowości České Velenice (niemiecki Gmünd), nazywane przez Czechów Vitorazsko, oraz okolice Valtic (niemiecki Feldsberg), nazywane Valticko, które należały do Austrii, obecnie są w granicach Czech. Większe rozbieżności w przebiegu granic nastąpiły po podziale Śląska Cieszyńskiego w 1920 roku na dwie części. Północno-wschodnia przypadła Polsce, zaś południowo-zachodnia znalazła się w granicach Czech.

Niewielkie zmiany między stanem z roku 1914 a współczesnym nie oznaczają, że w tym okresie mieliśmy do czynienia ze stabilnością granic. Wprost przeciwnie, między 1914 a 1945 rokiem sytuacja była labilna i następowały kilkakrotnie dość radykalne przesunięcia rozgraniczeń politycznych państwa czechosłowackiego, w tym również historycznych Czech. Politycy, wojskowi i intelektualiści czescy tworzyli w tych przełomowych momentach różnorodne projekty i wysuwali żądania, w których postulowali konieczność mniejszych lub większych weryfikacji granic własnego państwa. Uzasadniano to względami historycznymi, narodowościowymi lub strategicznymi. Dotyczyło to głównie granicy czesko-niemieckiej¹. Przypomnienie tych postulatów granicznych jest dość istotne, gdyż wyjaśniają one wiele kwestii związanych z tworzeniem się państwowości czechosłowackiej w 1918 roku, a zwłaszcza korespondują z przebiegiem wydarzeń politycznych,

¹ Tematyka niniejszego artykułu będzie zawężona głównie do omówienia problematyki granicy czesko-niemieckiej. Marginalnie jedynie uwzględniono konflikt związany z ustaleniem granicy polsko-czeskiej na Śląsku Cieszyńskim, od dawna jest on bowiem obiektem zainteresowania polskich badaczy. Podobnie, w sposób orientacyjny będą przedstawione kontrowersje polityczne wokół granic Słowacji.

od werdyktu monachijskiego (1938 r.) do klęski hitlerowskich Niemiec i odtworzenia państwa czechosłowackiego (1945 r.).

Struktura narodowościowa ziem czeskich na początku XX wieku a koncepcje wytyczania granic przysłego państwa

Zasadniczą trudnością przy ustaleniu zasięgu terytorialnego oraz granic potencjalnego państwa czeskiego była złożona sytuacja narodowościowa. W ciągu kilku wieków, w rezultacie kolonizacji niemieckiej oraz stopniowej germanizacji miejscowej ludności czeskiej nastąpiły daleko idące przeobrażenia językowe i narodowościowe. Ludność narodowości czeskiej na początku XX wieku ostała się w centralnej części Czech i Moraw oraz w południowych rejonach Śląska Cieszyńskiego. Peryferyjne obszary nadgraniczne położone w Sudetach, Rudawach, w Szumawie oraz na Śląsku Opawskim stały się etnicznie niemieckie. Autochtoniczna ludność posługująca się językiem niemieckim, wbrew swej woli znalazła się po I wojnie światowej na terenie Czechosłowacji. Odnosiła się wrogo do państwowości czechosłowackiej. Jej nielojalność ujawniła się w sposób spektakularny w końcu lat 30. XX wieku. Dopiero jej późniejsze wysiedlenia na podstawie decyzji podjętych na konferencji poczdamskiej zapewniło bezpieczeństwo państwa czechosłowackiego, ale przyniosło tragiczne skutki przeważającej większości miejscowej ludności. Dla władz niemieckich kwestia mniejszości niemieckiej w Czechosłowacji była wygodnym instrumentem ingerencji, a następnie szantażu i interwencji. Musiało to wpływać na wewnętrzną i zagraniczną politykę władz czeskich. Wynikało to z faktu, że ludność niemiecka skupiała się w rejonach, które miały znaczenie strategiczne i bez ich posiadania państwo czeskie było skazane na zwasalizowanie lub unicestwienie przez silniejszego przeciwnika, jakim były Niemcy. Problematyka ustalenia granicy czesko-niemieckiej spełniającej wymogi obronne, a równocześnie ograniczającej niemieckie tendencje odśrodkowe była warunkiem istnienia państwa czeskiego, względnie czechosłowackiego. Czescy politycy zdawali sobie z tego doskonale sprawę i przy wszelkich koncepcjach o charakterze geopolitycznym brali pod uwagę problematykę demograficzno-narodowościową, a zwłaszcza liczebność i rozmieszczenie ludności niemieckiej na obszarach, które potencjalnie mogły stać się obiektem

sporu czesko-niemieckiego². Ze względu na wagę tego problemu, nieposiadającego jedynie znaczenia poznawczego, należy przedstawić sytuację narodowościową, jaka istniała przed I wojną światową na terytorium tzw. Królestwa Czeskiego, Margrabstwa Moraw oraz Księstwa Opawskiego i Cieszyńskiego (bez części polskiej).

Według austriackiego spisu ludności z 1900 roku na terytorium, które po 1918 roku weszło w skład Czechosłowacji znajdowało się 9 281,3 tys. mieszkańców. Przy przyjęciu dla ludności chrześcijańskiej kryterium językowego, a dla Żydów – wyznania, podział ludności na grupy etniczne był następujący:

Tabela 1 Struktura narodowościowa terytorium przyszłej Czechosłowacji w 1910 r.

Narodowości	Liczba ludności	Udział procentowy
Czesi	5 853,7 tys.	63,1%
Niemcy	3 149,2 tys.	33,9%
Żydzi	143,1 tys.	1,5%
Polacy	128,9 tys.	1,4%
Inne narodowości	6,4 tys.	0,1%
Ogółem	9 281 tys.	100%

Źródło: *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31.12.1900*, Oestreichische Statistik, Wien 1902–1905.

Przedstawione dane ujawniają, że mimo braku własnej państwowości i nieustannej, wielowiekowej ekspansji demograficznej, językowej i kulturowej niemieczyzny naród czeski ocalał i na przełomie XIX i XX wieku liczył blisko 6 mln osób. Zagrożenie nadal jednak istniało. Czesi stanowili niespełna 2/3 ogółu mieszkańców, choć w centralnej części Czech i Moraw zdecydowanie dominowali. Konfiguracja terytorialna niemieckiego obszaru etnicznego kształtującego się od średniowiecza

² Problematyka demograficzno-narodowościowa Czechosłowacji w pierwszej połowie XX wieku była obiektem zainteresowania wielu polskich autorów. Można tu przykładowo podać wykorzystane w artykule opracowania: J. Tomaszewski, *Struktura narodowościowa ludności Czechosłowacji 1918–1938. Szkic statystyczny*, „Przegląd Historyczny”, t. 61, z. 4, Warszawa 1970, s. 645–670; P.M. Majewski, *Mniejszość niemiecka w Czechosłowacji 1918–1939. Szkic Statystyczny*, „Dzieje Najnowsze”, r. 30, z. 3, Warszawa 1998, s. 29–60; P. Eberhardt, *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, PWN, Warszawa 1996.

była dość skomplikowana. Obejmowała ona $\frac{1}{4}$ terytorium właściwych Czech i Moraw. Mniejszość niemiecka koncentrowała się ponadto w większych miastach oraz w formie rozproszonych enklaw zamieszkiwała również w centralnej części kotliny czesko-morawskiej.

Główne skupisko Niemców utworzyło się w Rudawach Czeskich i na ich pogórzcu. Strefa zamieszkała przez ludność niemiecką miała od 50 do 70 km szerokości i docierała do Pilzna, Litomierzyc i Jablonca, była przedzielona przełomem Łaby i rozciągała się od Czeskiego Lasu do Gór Izerskich (tzw. Deuschlöchen). W większości położonych tam powiatów ludność narodowości niemieckiej przekraczała 90% ogółu zaludnienia. Bardziej na wschód i północ usytuowany był region sudecki, od którego przyjęto nazwę dla wszystkich „czeskich” Niemców. Nie był on największym skupiskiem ludności niemieckiej. Obejmował, poza Górami Izerskimi, również Karkonosze, Góry Orlickie, a także masyw Jeseníków położony na wschód od Kotliny Kłodzkiej i docierał do Śląska Opawskiego, gdzie ludność niemiecka również liczebnie przeważała. Szeroki pas osadnictwa niemieckiego, tzw. Böhmerwaldgau rozciągał się wzdłuż południowej granicy Czech, bezpośrednio w sąsiedztwie Bawarii i Austrii. Obejmował masyw Czeskiego Lasu i Szumawy, aż do miejscowości Třebon, położonej na wschód od Czeskich Budziejowic. Kolejny region przygraniczny o obliczu niemieckim znajdował się na południowych Morawach (tzw. Deutschmähren) między Nową Bystrycą a Mikulowem³.

Usytuowanie rozległych etnicznych obszarów niemieckich przylegających bezpośrednio do Niemiec, względnie Austrii powodowało, że wyznaczenie granicy państwowej dla państwa czeskiego było zamierzeniem niezmiernie trudnym i kontrowersyjnym. Były dwa rozwiązania, jedno satysfakcjonujące Niemców, tzn. ustalenie granic według kryterium etnicznego i drugie, którego domagali się Czesi, czyli przyjęcie tradycyjnych granic Królestwa Czeskiego. Te ostatnie istniały formalnie aż do I wojny światowej. Wyznaczenie granicy wg kryterium narodowościowego było nie do przyjęcia dla Czechów. Pozbawiało ich obszarów, które były kolebką państwowości czeskiej, a ich czeskiego rodowodu oraz wielowiekowej przynależności prawnej do tzw. Korony

³ Dokładne omówienie etnicznego obszaru niemieckiego zawarte jest w artykule: P.M. Majewski, *Mniejszość niemiecka...*, op. cit.

św. Wacława nie kwestionowali nawet Niemcy. Było wiadomo, że w przypadku zorganizowania plebiscytu i zapytania o wolę zamieszkałej ludności werdykt byłby jednoznaczny i ludność Pogranicza przyjąłaby opcję proniemiecką. Przyjmując więc zasady demokratycznego samostanowienia należałoby te rejony włączyć do Niemiec.

Występował jeszcze dodatkowy argument uzasadniający zachowanie terytorialnego, historycznego *status quo*, a mianowicie względy wojskowo-strategiczne. Wytyczenie granicy niemiecko-czeskiej według kryterium etnicznego uniemożliwiło w razie konfliktu zbrojnego obronę rdzennych Czech i musiało w efekcie doprowadzić do katastrofy politycznej i militarnej. Dokonanie podziału politycznego Królestwa Czeskiego likwidowało jedność gospodarczą, przerywało połączenia komunikacyjne i uniemożliwiało właściwe egzystowanie zredukowanego do wymiarów szczątkowych państwa. Politycy czescy zdawali sobie doskonale sprawę z tych obiektywnych uwarunkowań politycznych, gospodarczych i wojskowych⁴. Z tego powodu do wyznaczenia granicy czesko-niemieckiej podchodzili w sposób pryncypialny i bezkompromisowy. Była to dla nich sprawa na tyle kluczowa, że przygotowali odpowiednie argumenty merytoryczne, które w sposób logiczny prezentowali na forum międzynarodowym. Czołowi reprezentanci narodu czeskiego w czasie I i II wojny światowej przedstawiali dodatkowo różnorodne korekty do wariantu podstawowego, które zazwyczaj uzasadniali względami prawnymi lub strategicznymi. Punktem odniesienia były zawsze granice historyczne Królestwa Czeskiego, zaś proponowane postulaty wiązały się nie tyle z ustępstwami terytorialnymi, lecz wprost przeciwnie miały charakter roszczeniowy wobec sąsiednich terenów niemieckich lub austriackich. Bagatelizowano czynniki demograficzno-etniczne na rzecz argumentów geopolitycznych. Tworzono rozmaite propozycje, które potrafiło wypromować na forum międzynarodowym. Wymagało to sprawności intelektualnej i organizacyjnej czeskich działaczy politycznych, aby przekonać do swoich racji społeczność międzynarodową.

⁴ Kwestie terytorialne stanowiły zawsze obiekt dyskursu politycznego elity czeskiej, która była do tych spraw odpowiednio przygotowana merytorycznie, zob. P. Haslinger, *Nation und Territorium im tschechischen politischen diskurs 1880–1938*, Oldenbourg Verlag, München 2010.

Koncepcje odbudowy państwowości czeskiej w czasie I wojny światowej

Politycy czescy, aż do wybuchu I wojny światowej uważali, że postulat odrodzenia niepodległego państwa czeskiego jest programem całkowicie nierealnym. Uważali, że jedynym zadaniem, które stoi przed narodem czeskim jest konsekwentne dążenie do uzyskania kulturowej i administracyjnej autonomii i równouprawnienia narodowego. Zamierzano dokonać tego poprzez zmiany prawne i ewentualną przebudowę Cesarstwa Austro-Węgierskiego⁵. Proponowano między innymi utworzenie w ramach Cesarstwa odrębnej czeskiej jednostki politycznej mającej duże uprawnienia w zakresie spraw wewnętrznych. Domagano się również anulowania niekorzystnej dla Czechów ordynacji wyborczej. Jedynie niektórzy działacze, o nastawieniu skrajnie panslawistycznym, stali na stanowisku oderwania się od Austrii i włączenia ziem czeskich do imperium rosyjskiego (słowiańskiego). Można to było zrealizować jedynie w przypadku wojny rosyjsko-austriackiej i totalnej klęski tej ostatniej. Zdawano sobie sprawę z konieczności zawarcia kompromisu między ludnością czeską i niemieckojęzyczną. W miarę

⁵ Czescy politycy, aż do I wojny światowej, nie negowali praw dynastii habsbursko-lotaryńskiej do Korony Czeskiej. Chodziło im tylko o zmianę statusu w ramach istniejącej monarchii. Nie zależało im jednak na formalnej federalizacji Cesarstwa, jak to jest zwykle podawane w literaturze przedmiotu. Czeskie prowincje miały w ramach monarchii uzyskać podobne uprawnienia jak od 1867 r. miały Węgry. Nawet w radykalnych programach niepodległościowych cesarz miał pozostać tytularnym czeskim królem; zob. J. Rychlik, *Początki, rozwój i zanik czechosłowakizmu*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 45, Warszawa 2010, s. 45. Ten sam autor czeski w innym ze swoich artykułów, opublikowanym w języku polskim zaznacza, że pomimo braku realnej możliwości utworzenia niepodległego państwa czeskiego, to mit o nim istniał w świadomości Czechów. Wyraził to w sposób następujący: „W każdym przypadku jednak świadomość egzystencji czeskiego państwa w przeszłości miała wpływ na utrwalenie się czeskiej świadomości i można stwierdzić, że czeskie prawo historyczne formowało nowoczesny naród czeski”; zob. J. Rychlik, *Problem państwowości Czechów i Słowaków w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie XIX i w XX wieku)*, red. I. Stawowy-Kawka, W. Rojek, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków 2003, s. 198.

narastania tendencji nacjonalistycznych wśród obu grup ludności, stawało się to coraz bardziej utopijne. Proponowano więc, aby przy zachowaniu jedności terytorialnej Czech, Moraw i Śląska Austriackiego dokonać podziału każdej z tych prowincji na okręgi narodowościowe (czeskie, niemieckie i mieszane). Wśród licznych Niemców nabierała atrakcyjności ideologia wszechniemiecka, wrogo nastawiona do narodowych aspiracji czeskich. Orędownicy odrodzenia czeskiej idei narodowej obawiali się z kolei ekspansji pangermanizmu, równie niebezpiecznego dla habsburskiego Wiednia, którego nadmierne osłabienie też nie leżało w interesach czeskiego ruchu narodowego. W takiej sytuacji domaganie się niepodległości było pomysłem ryzykownym, gdyż groziło definitywną dezintegracją historycznego terytorium Królestwa Czeskiego. Dlatego też tej kwestii nie podnoszono, uważając ją za abstrakcyjną mrzonkę, która w ostatecznym rezultacie przyniesie jedynie niekorzystne reperkusje dla czeskiego ruchu narodowego.

Intelektualiści czescy, w tak trudnych warunkach, zdając sobie sprawę ze swej bezsilności nie próbowali nawet tworzyć programów o celach bardziej ambitnych. Obawiali się utraty tego, co zdolali wywalczyć pracą organiczną oraz żmudną drogą rozgrywek parlamentarnych. Liczyli, że kontynuując drogę ewolucyjną doprowadzą do unowocześnienia czeskiej tożsamości narodowej. Poprzez rozpowszechnienie czeskiego języka literackiego oraz rozwój kultury zamierzali doprowadzić do umocnienia siły ekonomicznej społeczeństwa czeskiego konkurującego z silniejszym majątkowo żywiołem niemieckim. Osiągnięto w tej rywalizacji spektakularne sukcesy na polu języka i kultury. Równocześnie, nie tylko zahamowano procesy germanizacyjne, ale przeciwnie zaczęły ulegać wzmocnieniu czeski potencjał demograficzny. Stopniowo zaczęto odrabiać straty poniesione przez germanizację w ciągu ubiegłych trzystu lat. Między innymi następowała szybka czechizacja największych miast, w tym Pragi. Oczekiwano z nadzieją, że ten powolny proces przyniesie skutki również polityczne. Nikt nie mógł się spodziewać, że tak szybko pojawić się może sprzyjająca koniunktura na scenie międzynarodowej.

Ważną rolę w rozwoju czeskiej myśli politycznej odegrała idea tzw. czechosłowakizmu⁶. Wskazywała ona na jedność narodową Czechów

⁶ Powstanie idei czechosłowakizmu, jej realizacja w państwie czechosłowackim

i Słowaków. Ludność słowacka, bliska językowo Czechom poddawana była nasilającej się presji madziaryzacyjnej. Zamieszkiwała ona w sposób zwarty północne, górskie komitaty Królestwa Węgierskiego. Koncepcja wspólnoty narodowej Czechów i Słowaków miała swoich licznych zwolenników zarówno w Czechach, jak i wśród katolickiej i protestanckiej ludności słowiańskiej zamieszkującej tzw. Górne Węgry. Zaczęto uzasadniać konieczność powstania w przyszłości politycznego narodu czechosłowackiego. Nie wymagał on utraty przez Słowaków ich języka i kultury ani przyjęcia czeskiej świadomości narodowej. Koncepcja połączenia politycznego ziem czeskich ze słowackimi aż do 1914 roku była ideą abstrakcyjną, odległą, w ówczesnych warunkach niemożliwą do zrealizowania.

Przełomowym wydarzeniem historycznym było rozpoczęcie I wojny światowej⁷. Trudno było na początku przewidzieć, co ona w ostateczności przyniesie i jakie będą jej konsekwencje dla przyszłości narodów czeskiego i słowackiego. Z tego powodu wszelkie działania i plany, które do tej pory miały charakter umiarkowany i spontaniczny, zmierzały już w ściśle określonym kierunku antyaustriackim. W pierwszej fazie wojny dwaj czołowi działacze czescy, a mianowicie Tomasz Masaryk⁸ i Edward Benesz oraz Słowak Ratisław Stefanik zainicjowali akcję propagandową nawołującą do rozbicia Austro-Węgier i wskrzeszenia państwa czeskiego. W pierwszej fazie swej działalności doprowadzili na początku 1915 roku do zwołania zjazdu niektórych reprezentantów emigracyjnych organizacji czeskich i słowackich.

oraz jej upadek na przełomie lat 80. i 90. XX wieku został przedstawiony w artykule: J. Rychlik, *Początki, rozwój i zanik czechosłowakizmu...*, op. cit.

⁷ W miarę kolejnych działań wojennych i osłabienia pozycji państw centralnych sprawa czeska nabierała coraz większego znaczenia politycznego. W dwóch zamieszczonych obok siebie opracowaniach historyka polskiego i czeskiego problematyka ta w sposób syntetyczny została zreferowana: A. Essen *Sprawa niepodległości Czechosłowacji podczas I wojny światowej*, [w:] *Państwa europejskie na drodze do niepodległości...*, op. cit., s. 209–224; J. Valenta, *Państwowość i niepodległość w czeskiej nowożytnej myśli politycznej*, [w:] *Państwa europejskie na drodze do niepodległości...*, op. cit., s. 177–191.

⁸ Działalność polityczna T. Masaryka oraz jego dorobek naukowy jest już w Polsce znany, między innymi dzięki książkom: J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, Ossolineum, Wrocław 1996 oraz J. Kilias, *Naród a idea narodowa. Nacjonalizm T. G. Masaryka*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1998.

Na nim powołano Radę Narodową Towarzystw Czechosłowackich. Nie uzyskała ona większego wsparcia i rozgłosu, ale miała znaczenie symboliczne, świadczące o możliwościach utworzenia wspólnoty czesko-słowackiej.

Masaryk po tej akcji politycznej udał się do Wielkiej Brytanii ze specjalnie przygotowanym memorandum pt. *Niepodległe Czechy (Independet Bohemia)*. Przekazał go za pośrednictwem znanego historyka brytyjskiego W. Seton-Watsona w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w Londynie. Dokument ten zawierał uzasadniony apel, dowodzący konieczności odbudowy niepodległego Królestwa Czeskiego. W ramach tego państwa miały się znaleźć całe Czechy, Morawy, Austriacki Śląsk (Opawski i Cieszyński) wraz z przyległymi rejonami wokół Raciborza i Głubczyc. Proponował dodatkowo włączyć utraconą w 1742 roku Ziemię Kłodzką oraz Górne Łużyce, które wyłączono z Królestwa Czeskiego jeszcze dawniej, gdyż w 1635 roku. Równocześnie postulowano włączenie do nowego państwa Słowacji, czyli ówczesnych Górnych Węgier. Zakładano w tym dokumencie dodatkowo możliwość unii personalnej państwa czeskiego z przyszłym państwem jugosłowiańskim. Oba państwa miały być połączone terytorialnie przez korytarz należący do Czech, a oddzielający Austrię od Węgier. Mieszkała tam nieznaczna mniejszość słowiańska o rodowodzie chorwackim.

Kolejnym ważnym wydarzeniem historycznym było zawarte w październiku 1915 roku w Cleveland (USA) porozumienie między Czeskim Przedstawicielstwem Narodowym a Ligą Słowacką, w którym uzgodniono, że po pokonaniu państw centralnych powstanie wspólne państwo federacyjne obejmujące Czechy i Słowację. Inspirującą rolę w tym projekcie odegrał Masaryk, który zdawał sobie sprawę z wyraźnej sprzeczności logicznej tego postulatu. Przyjęcie bowiem do realizacji prawa do samostanowienia narodów uniemożliwi włączenie niemieckich obszarów etnicznych Czech, Moraw i Śląska do państwa czeskosłowackiego. Mając to na uwadze Masaryk starał się uzasadnić, niezgodnie zresztą z prawdą, że ludność czeska z niemiecką jest tak wymieszana, że jakkolwiek podział jest trudny do przeprowadzenia. W miarę upływu wojny dezzyderaty czesko-słowackie uzyskiwały coraz większą akceptację państw Ententy oraz Stanów Zjednoczonych. Jako jeden z celów wojny zaczęto wymieniać konieczność wyzwolenia

Czechów i Słowaków. Zostało to przyjęte z zadowoleniem przez społeczność czeską i słowacką w Stanach Zjednoczonych, która na specjalnym zgromadzeniu w Pittsburghu, zorganizowanym 30 maja 1917 roku uchwaliła manifest o konieczności połączenia Czechów i Słowaków w jednym niepodległym państwie.

Aktywną działalność polityczną rozpoczęła w zachodniej Europie Czechosłowacka Rada Narodowa, kierowana przez Benesza. Rząd francuski uznał ją 26 czerwca 1918 roku za reprezentanta narodu czeskiego i słowackiego. Najbardziej doniosłą częścią tego wspólnego dokumentu było zaakceptowanie przez Francję projektu odtworzenia państwa czechosłowackiego⁹. Podobną decyzję formalnie uznającą powstanie państwa czechosłowackiego podjęła 9 sierpnia 1918 roku Wielka Brytania, zaś 3 września 1918 roku Stany Zjednoczone. Oba te mocarstwa nie zajęły jednak stanowiska w sprawie terytorium przyszłego państwa czechosłowackiego. Po tych historycznych deklaracjach powołano na emigracji 26 września 1918 roku Tymczasowy Rząd Czechosłowacki, w którym Masaryk objął stanowisko premiera, a Benesz ministra spraw zagranicznych. Ogłoszono 28 października 1918 roku deklarację powołującą niepodległe państwo czechosłowackie, do którego niebawem akces zgłosili Rusini Zakarpaccy¹⁰.

Wymienione wydarzenia o brzemienym znaczeniu miały miejsce na emigracji, więc ich wymowa miała charakter deklaracyjny. Po ukończeniu wojny i rozpadzie Austro-Węgier zebrało się w Pradze 13 listopada 1918 roku tzw. Rewolucyjne Zgromadzenie Narodowe. Przyjęto nową konstytucję wzorowaną na francuskiej, zdeponowano dynastię Habsburgów i usankcjonowano powstanie nowego państwa Czechów i Słowaków. Następnego dnia, poprzez aklamację powołało Masaryka na prezydenta kraju. Powstała niepodległa Republika

⁹ Polski historyk H. Batowski słusznie pisze o nieściśłości historycznej tego sformułowania, gdyż „państwa czechosłowackiego” nigdy w przeszłości nie było: H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918 (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1982 s. 229.

¹⁰ Klasycznym opracowaniem wydanym w języku angielskim i czeskim omawiającym uwarunkowania zewnętrzne, które umożliwiły powstanie suwerennego państwa czechosłowackiego jest dzieło: J. Kalvoda, *Genee Československa*, PAN EUROPA, Praha 1998 oraz idem, *The Genesis of Czechoslovakia. East European Monographs*, Boulder, New York 1986.

Czechosłowacka z niestabilnymi granicami, o których miały zdecydować zwycięskie państwa Ententy.

Przełomowe wydarzenia inaugurujące utworzenie nowego państwa europejskiego działy się w stołecznej już Pradze, gdy na terenach przygranicznych sytuacja daleka była od stabilności. Głównie dotyczyło to granicy niemiecko-czeskiej i austriacko-czeskiej. Niemiecka ludność tam zamieszkała zaczęła tworzyć lokalne organy przedstawicielskie, które głosiły hasła proniemieckie i protestowały przeciwko ewentualnemu włączeniu tych obszarów do państwa czechosłowackiego. Politycy czescy obawiali się interwencji Berlina, gdyż Austria znajdowała się w krytycznej sytuacji politycznej i gospodarczej i nie dysponowała znacznie większymi siłami zbrojnymi. Władze w Berlinie były w kłopotliwej sytuacji, gdyż formalnie były to terytoria byłych Austro-Węgier. W takiej sytuacji władze niemieckie zachowały pasywność i oczekiwały dalszego biegu wydarzeń. Wykorzystali to Czesi, którzy do 18 grudnia 1918 roku obsadzili wojskiem całe Pogranicze i rozwiązali wszelkie niemieckie organizacje separatystyczne.

Poważniejszym zadaniem było opanowanie południowej Słowacji, będącej w posiadaniu Węgier. Dużą pomocą dla Pragi była interwencja państw Ententy, w której imieniu marszałek Ferdynand Foch 21 grudnia 1918 roku wystosował do Węgrów ultimatum żądające opuszczenia spornych obszarów, na które miały wkroczyć wojska czechosłowackie. Z tym werdyktem nie pogodziły się władze węgierskie. W miesiącach wiosennych 1919 roku wybuchła wojna czechosłowacko-węgierska. Rewolucja komunistyczna na Węgrzech osłabiła państwo węgierskie. Zostało to wykorzystane przez Czechów, którzy mając poparcie mocarstw zachodnich uzyskali akceptację na zajęcie militarne rozległego pasa etnicznych ziem węgierskich. Na północy zaś, nierozstrzygnięta była kwestia podziału Śląska Cieszyńskiego między Czechosłowację i Polskę. Podobnie nie wiadomo było, jaka będzie ostateczna przynależność polityczna Orawy i Spisza, należących historycznie do Królestwa Węgierskiego, lecz których ludność posługiwała się dialektami języka polskiego.

Czeskie postulaty terytorialne na konferencji wersalskiej

Po deklaracji niepodległościowej utworzony rząd Republiki Czechosłowackiej został zobligowany przez Zgromadzenie Narodowe do określenia programu terytorialnego. Po zawieszeniu broni na frontach I wojny światowej było już wiadomo, że decyzje w sprawie warunków kapitulacji państw centralnych będą podjęte na zbliżającej się konferencji pokojowej. Na niej miały zapaść również wiążące postanowienia w odniesieniu do przyszłości Czechosłowacji i jej granic z sąsiadami. O tym miały zdecydować mocarstwa zachodnie, w tym głównie Francja i Anglia. Rząd Czechosłowacji był zobowiązany przygotować swoje propozycje, które po rozpatrzeniu, a następnie dyskusji stanowić miały podstawę do podjęcia wiążących decyzji, co do przynależności politycznej wszystkich spornych obszarów, wobec których zgłaszał roszczenia. Procedura ta wymagała odpowiedniego przygotowania wszelkich dezyderatów granicznych. Musiały być one zaprezentowane w sposób umotywowany, tak aby można było przekonać o swoich racjach przywódców mocarstw Ententy¹¹. Wiadomo było, że wiedza ich o stosunkach panujących w Europie Środkowej była fragmentaryczna, a czas jaki mogli poświęcić poszczególnym problemom był ograniczony. Argumenty rzeczowe musiały być tak dobrane, aby trafiły do przekonania i nie budziły zastrzeżeń logicznych i merytorycznych. Trzeba było tak uzasadnić swoje dezyderaty, aby nie zostać posądzonym o tendencje aneksyjne i udowodnić, że wszelkie propozycje są sprawiedliwe i umiarkowane. Przy zachowaniu deklaratywnego umiaru, celem zasadniczym było zrealizowanie w sposób maksymalny zamierzonych celów strategicznych.

Spodziewano się, że atmosfera w trakcie konferencji pokojowej będzie sprzyjała delegacji czechosłowackiej. Aktywna działalność Masaryka i jego bliskie kontakty z przywódcami państw Ententy wskazywały, że dezyderaty czeskie będą raczej zaakceptowane. Mocarstwa zachodnie podjęły już decyzje o konieczności rozpadu Austro-Węgier

¹¹ Informacje szczegółowe na ten temat zob. A. Klimek, *Jak de délal mir roku 1919. Československo na Konferenci ve Versailles*, Praha 1989.

i utworzenia na jego byłym terytorium państw narodowych. Pokonane Niemcy miały być również pozbawione niektórych przygranicznych rejonów, wobec których zgłaszały roszczenia sąsiadujące państwa. Istniały duże szanse na skuteczne zrealizowanie daleko idących postulatów terytorialnych¹². Wymagało to jednak logistycznego przygotowania delegacji czechosłowackiej. Składała się ona z ludzi kompetentnych, dysponujących odpowiednimi walorami intelektualnymi i dyplomatycznymi. Przewodniczącym został Karol Kramař, zaś jego zastępcą wspomniany już Edward Benes.

Wstępne postulaty delegacji czechosłowackiej miały charakter maksymalistyczny. Na podstawie kryteriów historycznych zamierzano włączyć w granice nowego państwa terytorium Królestwa Czeskiego, Margrabstwa Moraw oraz Śląska Austriackiego (Cieszyńskiego i Opawskiego) w granicach z 1914 roku. Kierując się względami etnicznymi i wolą mieszkańców proponowano dołączyć do tworzonej Republiki ziemie słowackie oraz Ruś Zakarpacką. Obszary te należały od 1000 lat do Królestwa Węgierskiego (tzw. Korony św. Stefana), ale były zamieszkałe w dużym stopniu przez ludność słowiańską. Postulowano również weryfikację granicy północnej z Niemcami. Przemawiały za tym głównie argumenty strategiczne, ale wielokrotnie przypomniano, że w odległej historii ziemie te należały do Królestwa Czeskiego, a ponadto na tych pogranicznych terenach przetrwała w stanie szczątkowym nieznaczna mniejszość czeska. Dotyczyły te dezyderaty Pogórza Sudeckiego z Wałbrzychem, całej Ziemi Kłodzkiej oraz południowych powiatów Górnego Śląska z Głubczycami i Raciborzem. W formie mniej wyraźnej artykułowano potrzebę rozwiązania kwestii łuzycyckiej i uzyskanie patronatu Czech nad Górnymi Łużycami. Tym ostatnim problemem interesował się od dawna przewodniczący delegacji czeskiej Kramař, który tworząc jeszcze przed wojną koncepcję tzw. „Rzeszy Słowiańskiej” przewidywał połączenie Czech z Łużycami.

¹² Tematyce ustalenia ostatecznych granic państwa czechosłowackiego poświęcone są dwa cenne artykuły: A. Kastory, *Problem granicy czechosłowacko-niemieckiej na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.*, „Dzieje Najnowsze”, r. 5, z. 2, Warszawa 1973 s. 27–42 oraz idem, *Czechosłowackie plany reaktywacji granic historycznych z Niemcami na przełomie 1918 i 1919 roku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 43, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie, Kraków 1972, s. 303–315. Stały się one podstawą wielu szczegółowych analiz merytorycznych.

Strona czeska wysuwając tak ambitne dezyderaty terytorialne wobec Niemiec zdawała sobie dobrze sprawę, że tego typu postulaty zwiększają i tak już niezmiernie wysoki odsetek ludności niemieckiej, gdyż we wszystkich tych rejonach przygranicznych dominuje w sposób zdecydowany ludność języka i narodowości niemieckiej. Najbardziej Czechom zależało, ze względów geograficznych, wojskowych i emocjonalnych na Kotlinie Kłodzkiej. Istniała tam niewielka enklawa, na wschód od Nachodu, zamieszkała przez Czechów (tzw. czeski kątek), gdzie w 11 wsiach zachowało się 5 tys. osób narodowości czeskiej, częściowo zgermanizowanych. Więcej Czechów skupiało się w powiecie głubczyckim, a zwłaszcza raciborskim. W tym ostatnim około 30% mieszkańców deklarowało język „morawski”, jako swój ojczysty. Głównie zajmowali południową część powiatu wokół miejscowości Hulczyn.

Ze względów taktycznych delegacja czeska zamierzała przedstawić na konferencji pokojowej program bardziej realistyczny. Minister Benesz w połowie listopada złożył deklarację, że oprócz trzech czeskich historycznych prowincji celem rewindykacji jest takie skorygowanie proponowanej linii granicznej, aby w pełni zapewnić bezpieczeństwo państwa. Zaznaczył, że Czechosłowacja nie zrezygnuje z południowej części Ziemi Kłodzkiej oraz połowy powiatu raciborskiego. Ostatecznie 2 stycznia 1919 roku czechosłowacki rząd rozpatrzył zakres roszczeń wobec niemieckiego Śląska. Przygotowano różne warianty, w pierwszym z nich planowano domagać się południowej części Kotliny Kłodzkiej, części powiatu raciborskiego oraz okolic Bogumina. Kolejny wariant przewidywał przyłączenie całej Kotliny Kłodzkiej bez Nowej Rudy. Następne warianty były jeszcze bardziej rewindykacyjne, gdyż obejmowały dużą część Górnego Śląska aż po Koźle.

Po rozpatrzeniu tych różnych propozycji przyjęto, że Czechosłowacja wystąpi z żądaniem włączenia ziem czeskich w granicach 1914 roku oraz o weryfikację granicy z Niemcami w rejonie Karkonoszy (Karpacz, Kowary) o jak najznaczniejsze nabytki terytorialne na Ziemi Kłodzkiej i Raciborskiej. W zamian Czesi byli gotowi odstąpić półwysep wchodzący w głąb Saksonii w pobliżu Frydlantu. Ponadto planowano wystąpić o autonomię dla Serbów Łużyckich. Bardzo zależało Czechom na Ziemi Kłodzkiej, wrzynającej się za głęboko w terytorium czeskie, dlatego w przypadku uzyskania dużej jej części

o powierzchni 490 km² Czesi byli nawet przygotowani na odstąpienie Niemcom cypla jawornickiego z Żyłową, liczącego 350 km². Przyjęty program negocjacyjny, w dużym stopniu uwzględniał czynniki strategiczne. Granica czesko-niemiecka uległaby skróceniu, a w rejonie Kłodzka zostałyby zlikwidowany klin mogący być potencjalną podstawą agresji niemieckiej.

Delegacja czeska po zaaprobowaniu rządowego programu terytorialnego udała się do Paryża, gdzie 5 lutego 1919 roku, na posiedzeniu tzw. Rady Mocarstw Sprzymierzonych zostało przez Benesza zreferowane oficjalne stanowisko czeskie. Przedstawiciel delegacji czeskiej, w długim odczycie, wystąpił z żądaniem włączenia w skład Czechosłowacji: Czech, Moraw, następnie austriackiego Śląska oraz Słowacji. Motywował to względami nie tylko historycznymi, ale głównie geograficznymi i ekonomicznymi. Podkreślił, że ustąpienie przed separatyzmem niemieckim groziło spistości tych ziem, które formułowaty się przez stulecia. Ich dezintegracja doprowadziłaby do katastrofy, gdyż nastąpiłoby zerwanie układów komunikacyjnych i istniejących powiązań gospodarczych. Starał się w sposób tendencyjny zminimalizować liczebność Niemców i pomniejszyć ich znaczenie, jako czynnika kulturotwórczego. W następnej części swej przemowy uzasadniał potrzebę weryfikacji granicy z Niemcami w rejonie Raciborza i Kłodzka. Oświadczenie Benesza o konieczności zachowania integralności historycznych ziem czeskich zostało przyjęte ze zrozumieniem i nie wzbudziło poważniejszych zastrzeżeń merytorycznych. Jedynie przewodniczący delegacji brytyjskiej Lloyd George odniósł się bardziej sceptycznie do dezyderatów czeskich, ale też nie negował zasady zachowania jedności historycznej ziem czeskich. Decyzją Rady Najwyższej kwestie związane z przebiegiem granic politycznych Czechosłowacji zostały przekazane powołanej Komisji Terytorialnej złożonej z przedstawicieli Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch. Rozpoczęła ona robocze obrady 27 lutego 1919 roku i na jej kolejnych spotkaniach delegacja czechosłowacka przedstawiła swoje stanowisko w sprawach ogólnych i szczegółowych. Dysponowała ona dla uzasadnienia swoich racji bogatą dokumentacją statystyczną i kartograficzną. W jej składzie byli wybitni eksperci, w tym demograf Antoni Boháč oraz prawnik Jan Kapras. Delegaci czescy żądali zachowania jedności historycznej ziem czeskich, ponadto

domagali się weryfikacji granicy niemiecko-czeskiej w rejonie Kłodzka, Karpacza, Raciborza, Głuchołaz i Głubczyc. Nie uwzględniano w tym przypadku kryterium historycznego, a uwypuklano czynniki strategiczne i geograficzne.

Postulaty czeskie zostały od razu poparte przez przedstawiciela Francji, którym był Jules Laroche. Proponował on, aby bez zastrzeżeń ustalić wspólne granice Czech, Moraw i Śląska według stanu z 1914 roku. Pozostali reprezentanci państw Ententy z pewnymi wątpliwościami, ale w zasadzie pozytywnie odnieśli się do tego wniosku. Podstawowy postulat Pragi uzyskał więc wstępną aprobatę i to w dodatku bez żadnych warunków. Odrzucono bowiem możliwość odwołania się do opcji mieszkańców spornych obszarów, np. w formie plebiscytu. Zignorowano w tym względzie zasadę samostanowienia, która w przypadku innych państw była rygorystycznie przestrzegana. Stanowisko Francji wynikało z jej stosunku do Austrii, którą chciano zachować jako odrębne państwo, a każde ustępstwo terytorialne lub propozycja odwołania się do woli ludności zamieszkującej pogranicze Czech mogło stanowić niebezpieczny precedens, który można było odnieść do Austrii. Przedstawiciele Włoch i Wielkiej Brytanii poparli argumentację francuską, gdyż też obawiali się, że ludność niemiecka Czech i Austrii będzie się domagała włączenia do Wielkich Niemiec. Bardziej niezdecydowani byli delegaci amerykańscy, zobligowani poglądami prezydenta Wilsona, głoszącego, że celem wygranej wojny będzie prawo do samostanowienia każdej grupy narodowej. W ostateczności i oni podzielili stanowisko pozostałych aliantów, tyle że proponowali dokonanie drobnej weryfikacji granicy niemiecko-czeskiej na korzyść Niemiec. Chodziło im głównie o wyrównanie nieregularnej granicy. Sporną kwestią były dezyderaty Czechów wobec Ziemi Kłodzkiej oraz pruskiego Śląska. Roszczenia czeskie zostały w zasadzie odrzucone. Sprawy definitywnie nie zamknięto, gdyż pozostawiono możliwość późniejszych weryfikacji w rejonie Raciborza, Głubczyc, Kłodzka i Frydlantu.

Podstawowym celem delegacji czeskiej było odepchnięcie Węgier jak najbardziej na południe. Według przedłożonej propozycji granica z Węgrami miała być wytyczona biegiem Dunaju do miasta Vác, dalej przez Salgótorján i Miskolc do Cisy na południe od Čopu. Komisja do spraw czechosłowackich zaakceptowała większość dezyderatów

czeskich dotyczących przebiegu granicy czechosłowacko-węgierskiej. Zaproponowano granice na Dunaju (Wyspa Żytnia miała być przyłączona do Czechosłowacji), następnie biegiem rzeki Ipl, dalej na południe od miast Lučenec i Rimávska Sobota do ujścia rzeki Rimavy do Sajó (Slány) i dalej na północny-wschód do Satoraljaújhely, aż do Čop, pozostawiając rejon koszycki w Czechosłowacji¹³.

Ostatecznie raport Terytorialnej Komisji Czechosłowackiej został ukończony 16 marca 1919 roku i przedstawiony wyższej instancji, czyli ministrom spraw zagranicznych mocarstw sprzymierzonych. To gremium w dniu 1 kwietnia 1919 roku przygotowaną propozycję rozpatrzyło i w pełni zaaprobowало. Stała się ona wiążąca dla Czechosłowacji, Niemiec i Węgier. Nie odniesiono się do granic na Górnym Śląsku, które miały być rozpatrzone w późniejszym czasie przy omawianiu kwestii podziału Śląska Cieszyńskiego między Polskę i Czechosłowację. Dopiero wówczas przyznano Czechosłowacji rejon Hulczyna o powierzchni 316 km². Obiecany przy tej okazji niewielki skrawek powiatu głubczyckiego o powierzchni 392 km² pozostawiono w granicach Niemiec, gdyż w pobliskich gminach miał miejsce w późniejszym czasie plebiscyt, który zakończył się przegraną Polski i granica polsko-niemiecka została przesunięta bardziej na wschód do granicy Odry w pobliżu Raciborza.

Ostateczny werdykt przyjęty na konferencji pokojowej w Wersalu był dla Czechosłowacji wyjątkowo korzystny. Przyjęto w pełni zasadę jedności terytorialnej Czech i Moraw. Uniemożliwiono Niemcom Pogranicza wyrażenie swojej opinii i wybranie przynależności państwowej. Na etnicznych obszarach niemieckich, znajdujący się tam Niemcy w liczbie około 2,5 mln mieszkańców, którzy do końca wojny mieli obywatelstwo austriackie, automatycznie stali się obywatelami nowego państwa czechosłowackiego. Dodatkowo 800 tys. Niemców zamieszkiwało ziemie, na których dominowała ludność czeska. Oni też uzyskali obywatelstwo czechosłowackie. Na tle tego wielkiego sukcesu politycznego niewielkie stosunkowo znaczenie miały drobne niepowodzenia w sprawie doprowadzenia do weryfikacji granicy czesko-niemieckiej. Nie stanowiło to istotniejszego problemu terytorial-

¹³ Kwestie polityczne rozpatrzono w opracowaniu: A. Essen, *Polityka Czechosłowacji w Europie Środkowej w latach 1918–1932*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006.

nego, demograficznego i ekonomicznego. Podjęte decyzje dotyczące przebiegu granicy czechosłowacko-niemieckiej oraz czechosłowacko-austriackiej zostały w sposób definitywny potwierdzone formalnym układem zawartym w dniu 10 sierpnia 1919 roku w St. Germain. Nie uwzględniono w tych porozumieniach rozgraniczenia polsko-czechosłowackiego na Śląsku Cieszyńskim oraz granicy słowacko-węgierskiej. W tej pierwszej sprawie korzystny werdykt dla Czechosłowacji zapadł na konferencji w Spa 10 lipca 1920 roku¹⁴, zaś w odniesieniu do granicy słowacko-węgierskiej na konferencji w Trianon 4 czerwca 1920 roku¹⁵. Obie decyzje były zgodne z postulatami Czechosłowacji. Dzięki tym decyzjom obszary zamieszkałe w sposób zwarty przez ludność polską i węgierską zostały przyznane Czechosłowacji.

Niepodległe państwo czechosłowackie i jego rozpad

Uzyskanie korzystnych strategicznie granic było ukoronowaniem działań wybitnych polityków czeskich. Potrafili oni w sposób niezmiernie skuteczny wypromować idee państwowości czechosłowackiej na forum międzynarodowym. Otrzymali wsparcie wszystkich państw Ententy i zrealizowali w zasadzie w pełni swój program terytorialny. Powstało najbardziej demokratyczne państwo w środkowo-wschodniej Europie. Osiągnęło ono spektakularne sukcesy na polu

¹⁴ Przebieg konfliktu polsko-czeskiego na Śląsku Cieszyńskim oraz konsekwencje polityczne i demograficzno-narodowościowe nieuzyskania przez Polskę Zaolzia zostały przedstawione w klasycznym studium: S. Raubał, *Granica polityczna polsko-czechosłowacka*, „Rocznik Biblioteki WSH”, r. 3, Warszawa 1937, s. 135–219. Po wielu latach kwestie te zostały ujęte w opracowaniach: G. Wnętrzak, *Stosunki polityczne i narodowościowe na pograniczu Śląska Cieszyńskiego i Galicji zachodniej w latach 1897–1945*, Wyd. A. Marszałek, Toruń 2014 oraz *Śląsk Cieszyński w latach 1918–1945*, red. I. Panic, Starostwo Powiatowe, Cieszyn 2015.

¹⁵ Informacje bibliograficzne o konferencji w Trianon oraz o wydarzeniach, które doprowadziły do utraty przez Węgry Słowacji znajdują się w książce: J. Kochanowski, *Węgry. Od ugody do ugody (1867–1990)*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 1997. Dla Węgrów werdykt traktatu w Trianon był szokiem i potraktowany został jako katastrofa narodowa niemająca żadnego uzasadnienia politycznego i moralnego, zob. M. Lechowska, *Traktat pokojowy w Trianon w świetle prasy węgierskiej na początku lat 20 XX wieku*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 44, Warszawa 2009, s. 265–275

kultury, nauki i gospodarki. Pomimo prowadzenia w miarę demokratycznej polityki narodowościowej, kwestia ta przerastała siły ówczesnej Republiki Czechosłowackiej. Nie udało się ograniczyć tendencji odśrodkowych ludności niemieckiej. Wykorzystał to w późniejszym czasie Hitler, jako pretekst do rozbitcia państwa czechosłowackiego. Od początku jednak istnienia Republiki problem ten trudno było rozwiązać w sposób satysfakcjonujący liczną i dobrze zorganizowaną mniejszość niemiecką.

Od momentu utworzenia Republiki przedstawiciele reprezentujący miejscowych: czeskich, morawskich i śląskich Niemców głosili otwarcie, że stali się obywatelami państwa czechosłowackiego wbrew swojej woli i zostało pogwałcone demokratyczne prawo samostanowienia. W takiej sytuacji nie zamierzali aprobować narzuconego im statusu mniejszościowego i domagali się przeobrażenia Republiki Czechosłowackiej w wielonarodowościową konfederację Czechów, Słowaków, Niemców, Węgrów, Polaków i Rusinów. Nie została przyjęta przez miejscowych Niemców Konstytucja uchwalona w dniu 29 lutego 1920 roku przez Czechosłowackie Zgromadzenie Narodowe. Motywowali to tym, że nie było w nim przedstawicieli mniejszości niemieckiej. W związku z tym uważano ją za niewiążącą. Oficjalnie głoszono zasadę tzw. negatywizmu, czyli nie przyjmowano do wiadomości rozporządzeń uchwalonych przez rząd państwa czechosłowackiego. Pomimo tego nastawienia ludność niemiecka wzięła udział w wyborach w dniu 18 kwietnia 1920 roku i uzyskała spektakularny sukces, gdyż w czeskim parlamencie zasiadło 72 przedstawiciele niemieckich partii politycznych. Stanowili oni 26% ogółu posłów i zajmowali wrogie stanowisko wobec państwowości czechosłowackiej. W późniejszym czasie, w miarę wzmacniania się władz centralnych sytuacja się ustabilizowała, ale miało to charakter tymczasowy. Pozorna normalizacja wynikała również z podziału i napięć między partiami niemieckimi, przez co nastąpiło załamanie ich jednolitego frontu antypaństwowego.

Najważniejszą jednak rolę, wpływającą na postawę mniejszości niemieckiej zaczęły odgrywać stosunki między Pragą a Berlinem. Poprawa ich nastąpiła po konferencji w Locarno, a zwłaszcza po wsparciu Rzeszy Niemieckiej przez Czechosłowację w ich staraniach o uzyskanie stałego miejsca w Radzie Ligi Narodów. Miało to pozytywny

wpływ na relacje czesko-niemieckie w Czechosłowacji¹⁶. Przedstawiciele mniejszości niemieckiej stale jednak domagali się autonomii terytorialnej, na którą władze w Pradze nie wyrażały zgody.

Podstawowym zadaniem państwa czechosłowackiego, zagrożonego tendencjami odśrodkowymi było umocnienie demograficzne i gospodarcze żywołu czeskiego. W tej dziedzinie osiągnięto wyraźne powodzenie. Odnotował to spis ludności przeprowadzony w 1930 roku. Wykazał w czeskiej części państwa, czyli bez Słowacji i Rusi Zakarpackiej następujący skład narodowościowy:

Tabela 2 Struktura narodowościowa ludności ziem czeskich w 1930 r.

Narodowości	Liczba ludności	Udział procentowy
Czesi	7 304,6 tys.	68,4%
Niemcy	3 149,8 tys.	29,5%
Polacy	92,7 tys.	0,9%
Słowacy	44,5 tys.	0,4%
Inne narodowości	82,8 tys.	0,8%
Ogółem	10 674,4 tys.	100,0%

Źródło: *Scítání lidu v Republice Československé za dne 1 prosince 1930*, Státní Vřad Statistický, Praha 1934–1937.

W stosunku do stanu z 1900 roku liczba ludności narodowości czeskiej zwiększyła się o 1 450,9 tys., w tym samym czasie liczba Niemców utrzymywała się na tym samym poziomie. Odsetek ludności czeskiej wzrósł o 5,3 punktu procentowego, natomiast udział Niemców obniżył się o 4,4 punktu procentowego. To umocnienie czeskiego potencjału demograficznego było dla państwa czechosłowackiego zjawiskiem pozytywnym. Nie zmieniło to jednak układu terytorialnego. Niemiecki obszar etniczny nie uległ w zasadzie redukcji. Całe Pogranicze, podobnie jak przed I wojną światową, było zamieszkałe przez ludność niemiecką, która była w stanie w odpowiednich warunkach politycznych wpłynąć destabilizująco na sytuację kraju¹⁷. Tak też niebawem się stało.

¹⁶ Po konferencji pokojowej w Paryżu, obawiając się rewanżyzmu niemieckiego i węgierskiego, a nawet polskiego, władze w Pradze musiały prowadzić bardzo zręczną politykę zagraniczną, która zakończyła się spektakularną klęską w 1938 r.

¹⁷ Czechosłowacki spis ludności wykazał, że w wielu powiatach na Pograniczu udział ludności niemieckiej przekraczał nawet 99%. Na przykład w powiecie: Aš

Stosunki czesko-niemieckie bezpośrednio po dojściu Hitlera do władzy nie uległy zmianie. Wynikało to z faktu, że władze nazistowskie miały inne priorytety polityczne i dopiero po ich rozwiązaniu zamierzały doprowadzić do rewizji granicy niemiecko-czechosłowackiej. Po wkroczeniu do Nadrenii, anchlussie Austrii rozpoczął się nacisk na Czechosłowację, która czuła się coraz bardziej osamotniona. Władze centralne w Pradze, a zwłaszcza Benesz, w miarę nasilania się propagandy nazistowskiej i umocnienia się pozycji mocarstwowej Niemiec uświadomiły sobie, że dalsze przebywanie w granicach Republiki ponad 3 mln obywateli mniejszości niemieckiej staje się coraz bardziej niebezpieczne i może doprowadzić do poważnego kryzysu państwa. Przyjęty model wielonarodowościowy nie sprawdził się i wymagał radykalnych przekształceń. Chcąc uzdrowić funkcjonowanie państwa należało zmierzać do redukcji liczebności Niemców. Były dwa potencjalne scenariusze, które mogły do tego doprowadzić. Pierwszy to dobrowolna akcja przesiedleń, drugi wariant to cesja części Pogranicza i weryfikacja granicy na korzyść Niemiec. Ze względu na skalę problemu uważano, że jedynie poprzez zrealizowanie obustronnej wymiany ludności oraz rezygnację z części terytorium sytuacja może ulec stabilizacji. Przewidywano w ostateczności utratę części Pogranicza o powierzchni od 6 do 8 tys. km² oraz przekwaterowanie od 1,5 do 2 mln mieszkańców, w tym głównie Niemców. Propozycje te były jedynie rozważane, gdyż było wiadomo, że nie będą przyjęte przez Hitlera, który nie zamierzał pójść na jakiegokolwiek ustępstwa¹⁸.

Dalsze wydarzenia polityczne, które zakończyły się dnia 15 marca 1938 roku konferencją monachijską oraz katastrofą polityczną państwa czechosłowackiego, są powszechnie znane i nie wymagają omó-

– 99,48%, Benešov nad Plouč – 99,04%, Doupov – 99,56%, Vildštejn – 99,54%, Hora Sv Šebastiane – 99,43%, Kraslice 99,63%, Lázne – 99, 41%, Kynžvart – 99,09%, Nejdeč – 99,18%, Volary – 99,09%, Přisečnice – 99,32%, Teplá – 99,63%, Beroun Moravský – 99,41, Libavá Město – 99,04%, Rymařov – 99,35%, Cukmantl – 99,41%, Javorník – 99,41%, Albrechtice – 99,22%, Jindřichov – 99,61%. Można więc stwierdzić, że jedynie nazwa jednostek administracyjnych była czeska; zob. P.M. Majewski, *Mniejszość niemiecka...*, op. cit. s. 49–51.

¹⁸ Informacje o możliwości ustępstw terytorialnych ze strony Benesza zawarte są w książce: T. Kisielewski, *Federacja Środkowo-Europejska. Pertraktacje polsko-czechosłowackie 1939–1943*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1991, s. 16–17.

wienia. W wyniku bezwzględnego dyktatu uznanego przez Francję, Wielką Brytanię i Włochy Rzesza Niemiecka uzyskała 28 643 km² obszaru byłych Czech i Moraw oraz Śląska. Stanowiło to 38% łącznej powierzchni tych trzech prowincji. Zostało to terytorium podzielone na tzw. Reichsgau Sudetenland – 22 608 km², natomiast do Bawarii przyłączono 1 696 km², do Śląska 317 km² i do krajów austriackich 4 322 km². Skupiało się tam w chwili aneksji 3,5 mln mieszkańców, w tym 2,8 mln Niemców oraz 0,7 mln Czechów. Rozbiór Republiki Czechosłowackiej zniszczył historyczną jedność Czech i Moraw, utworzył granicę polityczną, której nigdy w dziejach nie było. Była ona przeprowadzona jedynie na podstawie kryteriów etnicznych. Nastąpiły niewielkie przesunięcia odbiegające od tej zasady, zazwyczaj na korzyść Niemiec. Mieszkańcy obszarów anektowanych uzyskali obywatelstwo niemieckie. Ultimatum monachijskie doprowadziło do dalszej dezintegracji Czechosłowacji. Do Polski zostało przyłączone Zaolzie¹⁹. Węgry opanowały Ruś Zakarpacką oraz południową Słowację. Na pozostałym obszarze niezajętym przez Węgry powstało państwo słowackie. Wkroczenie armii hitlerowskiej 15 marca 1939 roku do Pragi i utworzenie marionetkowego, tzw. Protektoratu Czech i Moraw było ostatecznym kresem państwowości czechosłowackiej.

Postulaty terytorialne polityków czeskich w czasie II wojny światowej

Czołowi politycy czescy, którzy nie pogodzili się z werdyktem monachijskim i upadkiem państwa udali się na emigrację. Oczekiwali na dalszy tok wydarzeń i liczyli na zmianę warunków politycznych. Faktem było jednak, że kwestia tzw. sudeckich Niemców wymagała definitywnego rozstrzygnięcia. W tym czasie przymusowe wysiedlenia nie były brane pod uwagę. Przewidywano jedynie małe ruchy migracyjne na zasadzie dobrowolności. Wstępne teoretyczne propozycje terytorialne zostały zarysowane przez Benesa w styczniu 1939 roku. Zmierzwały one do ograniczenia liczebności ludności niemieckiej poprzez

¹⁹ Szerzej na ten temat w opracowaniach: A. Wrzosek, *Ziemie odzyskane Śląska Cieszyńskiego*, „Zaranie Śląskie”, r. 15, z. 2–4, Katowice 1939, s. 74–80 oraz B. Zaborski, *Zmiany granicy państwowej na pograniczu polsko-czesko-słowackim*, „Ziemia”, r. 28, nr 12, Warszawa 1938, s. 295–297.

odstąpienie części Pogranicza. Benesz przewidywał oddanie Niemcom północno-zachodniej części kraju z miastami Cheb, Aš, Karlove Vary, Ústi, Děčín oraz półwyspu wokół Rumburka i Frydlantu. Na północy kraju planowano zrezygnować z północnych stoków Jesioników. Pozostałe zmiany dotyczyły niewielkich południowych enklaw niemieckich usytuowanych przy granicy z Niemcami oraz Austrią. Liczba ludności niemieckiej przez przeprowadzenie tych cesji terytorialnych miała obniżyć się o 1,6 mln. Dodatkowe przesiedlenie 600 tys. Niemców miało definitywnie rozwiązać kwestię mniejszości niemieckiej. Plany te były zignorowane przez zwycięskich Niemców, jak i coraz bardziej nastawionych defensywnie Francuzów i Anglików.

Władze niemieckie po zajęciu ziem Pogranicza rozpoczęły bezwzględną akcję „oczyszczania” ich z ludności narodowości czeskiej. Kilkaset tysięcy Czechów musiało opuścić swoje domy rodzinne i przenieść się do Protektoratu. Strona niemiecka zainicjowała pewien precedens, który przyniósł po kilku latach, po przegranej wojnie poważne konsekwencje dla ludności niemieckiej. Został on bowiem powtórzony przez władze czeskie, po przywróceniu granic przedmonachijskich.

Następna faza wojny, a zwłaszcza udział w niej ZSRR, zmienił pozycje polityków czeskich przebywających na emigracji. Stali się stopniowo pełnoprawnymi i uznanymi przez wszystkie państwa Wielkiej Koalicji aliantami zmierzającymi do pokonania hitlerowskich Niemiec. Porozumienia monachijskie uległy dezaktualizacji, zaś kwestia restytucji Czechosłowacji po wygranej wojnie była już przesądzona. Początkowo jednak alianci zachodni nie zamierzali podejmować jakichkolwiek zobowiązań dotyczących przyszłych granic Czechosłowacji. Wielka Brytania 21 lipca 1940 roku uznała rząd Benesza na emigracji, jako jedyne przedstawicielstwo państwa czechosłowackiego. Na początku nie formułował on żądań powrotu do granic przedmonachijskich. Nie było jeszcze wyrobionego poglądu na temat statusu obywateli czechosłowackich narodowości niemieckiej. W miarę wpływu wojny zaczęto się coraz bardziej skłaniać, najpierw do ograniczonego i selektywnego, a następnie w miarę zbliżania się do końca wojny, do totalnego wysiedlenia ludności niemieckiej z granic przedwojennego państwa czechosłowackiego. Zaczęła się kształtować idea powstania po wojnie narodowego państwa Czechów i Słowaków, z tym że

Benesz stał na stanowisku jednego narodu czechosłowackiego. W przyszłym monolitycznym państwie mniejszości narodowe będą tak nieliczne, że nie przyczynią się do destabilizacji. W rezultacie nacisku rządu czechosłowackiego, po długich wahaniach, trzy wielkie mocarstwa (USA, ZSRR i Wielka Brytania) wyraziły w połowie 1943 roku zgodę na wysiedlenie nielojalnej wobec państwowości czechosłowackiej ludności niemieckiej. Po oficjalnym anulowaniu przez aliantów w sierpniu 1942 roku układu monachijskiego czechosłowaccy politycy mieli już pewność, że nie tylko odrodzi się Republika Czechosłowacka, ale zostanie wyeliminowana główna przyczyna jej katastrofy politycznej.

Powstały obiektywne warunki do opracowania programu terytorialnego²⁰. Generałowie czechosłowackiego sztabu generalnego przygotowali 28 października 1943 roku ogólny projekt przyszłych granic Czechosłowacji, głównie skoncentrowali uwagę na części czeskiej. Plan ten weryfikował nieregularny kształt granicy w celu zapewnienia dogodnych warunków strategicznych. Przewidywano oddanie Niemcom kilku niewielkich rejonów przygranicznych w zachodnich Czechach o charakterze czysto niemieckim (Aš, Šulknov, Frydlant) oraz na Śląsku (Cukmantl, Osoblaha, Krnov). W zamian za to do Czechosłowacji zamierzano włączyć okolice Raciborza oraz południową część Kotliny Kłodzkiej, następnie w kilkunastu miejscach przesunięto nieznacznie granicę na korzyść Czechosłowacji. Program ten nie odegrał istotniejszej roli, ale stał się podstawą konkretnych studiów nad przebiegiem przyszłej granicy. Wspomniani generałowie przygotowali 19 kwietnia 1944 roku memorandum dotyczące pożądanej powojennej granicy czesko-niemieckiej i czesko-austriackiej. Postulaty były rozszerzone i Czesi zamierzali domagać się zagłębienia wałbrzyskiego, Ziemi Kłodzkiej, powiatu raciborskiego, a jeżeli warunki na to pozwolą szerokiego pasa pogranicza na północ od Karkonoszy, Gór Łużyckich i Rudaw

²⁰ W obszernej monografii autorstwa P.M. Majewskiego poświęconej polityce czechosłowackiej w okresie II wojny światowej, a zwłaszcza roli prezydenta Benesa w jej kształtowaniu, znajduje się wiele informacji dotyczących problematyki terytorialnej, a mianowicie propozycji dotyczących przebiegu granicy czesko-niemieckiej. Stała się ona podstawą do zaprezentowania ewolucji poglądów na ten temat. Wykorzystano również w niniejszym tekście mapy zawarte w tym interesującym opracowaniu; P.M. Majewski, *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001.

oraz rekompensat na południu w rejonie Szumawy i Czeskiego Lasu. Nie było już mowy w tym planie jakiegokolwiek redukcji przedwojennego terytorium Czech.

Zakładano, choć nie było to wyraźnie artykułowane, że cała ludność niemiecka, tak z historycznych Czech, jak i z obszarów anektowanych zostanie wysiedlona. Memorandum to zostało przez prezydenta Benesza zaaprobowane i zweryfikowane. Powrócono do niego w grudniu 1944 roku w związku z przygotowaniem planu wysiedleń Niemców. Benesz był zainteresowany ich minimalizacją. Dlatego propagował wysiedlenia 1,6–1,7 mln i pozostawienie w Republice 0,8 mln Niemców. Na podstawie wspomnianych wytycznych czeskiego sztabu generalnego przygotował konkretne postulaty. Były one ze względu na ograniczenie skali przesiedleń wyraźnie zminimalizowane. Stro- na czeska była gotowa zrezygnować nawet z rejonu wokół Aš oraz Chebu, następnie z części Wyżyny Braumowskiej, klinów terytorialnych wokół Frydlantu i Šluknova, miejscowości Osoblaha oraz części masywu Jesioników. W ramach odszkodowania, do Czech oprócz Kłodzka, Głubczyc i Raciborza miały zostać przyłączone obszary położone u podnóża gór otaczających Czechy, tak aby granica nie przebiegała ich grzbietami. Kierowano się głównie względami obronnymi. Zarysowany przez prezydenta projekt został skierowany powtórnie do sztabu, gdzie dokonano odpowiednich analiz statystycznych i terytorialnych. Oznaczał on bowiem odstąpienie 2 tys. km², na których znajdowało się około 380 tys. Niemców, przy jednoczesnej rekompensacie przynoszącej 2,6 tys. km², na których mieszkało 180 tys. ludności niemieckiej. Po niewielkich modyfikacjach 26 stycznia 1945 roku program został zweryfikowany przez Benesza. Czechosłowacja zamierzała ostatecznie zrezygnować z 1,8 tys. km² zamieszkałych przez 350 tys. sudeckich Niemców. Roszczenia czeskie wynosiły zaś 2,5 tys. km² i obejmowały część Kotliny Kłodzkiej, części powiatu raciborskiego, okolic wokół Żytawy oraz skrawków Karkonoszy, Rudaw i Szumawy. W stosunku do obszaru przedmonachijskiego terytorium państwa uległaby powiększeniu o 0,9 tys. km², a ubytek ludności niemieckiej wyniósłby około 170 tys.

Orientacyjne ustalenia zawarte między sztabem generalnym a Beneszem miały charakter doraźny i nie spowodowały przerwania prac prowadzonych przez wojskowych. Kierowali się oni głównie prze-

słankami strategicznymi, minimalizowali znaczenie czynników demograficzno-narodowościowych. Problem wysiedlenia Niemców był dla wojskowych jedynie kwestią techniczną. Napłynęła również do nich informacja o utracie na rzecz ZSRR Rusi Zakarpackiej liczącej 8,1 tys. km². Potraktowano to jako przesłankę uzasadniającą powiększenie roszczeń wobec Niemiec. Program ten powstał w lutym 1945 roku i był opracowany w kilku wariantach. Najbardziej maksymalny z nich postulował włączenie do Czechosłowacji południowej części Dolnego Śląska po Strzegom, Świdnicę i Ząbkowice, włączenie nie tylko Ziemi Kłodzkiej, ale również okolic Żytawy po Zgorzelec, zaś na wschodzie terytorium aż po Nysę, Głubczyce i Racibórz. Również na pograniczu z Bawarią i Austrią postulowano przesunąć granicę daleko na południe i południowy zachód, aż po Dunaj. Granicznymi mostami miała być Pasawa oraz Cham, południowe pogórze Czeskiego Lasu i Szumawy miało także być włączone do Czechosłowacji. Program ten był całkowicie nierealistyczny. Niemniej jest interesującym świadectwem historycznym i geopolitycznym.

Badacz kanadyjski Paul Robert Magocsi w atlasie swojego autorstwa dotyczącym Europy Środkowo-Wschodniej przedstawił graficznie zmiany granic politycznych i wzajemne roszczenia terytorialne państw tego regionu, między innymi opracował interesującą mapę dotyczącą obszarów spornych Czechosłowacji w pierwszej połowie XX wieku i jej dezyderaty terytorialne²¹. Została ona wstawiona do tekstu, przedstawia w sposób zgeneralizowany różne warianty granic państwa czechosłowackiego, na tle obszaru etnicznego zamieszkałego przez Czechów, Słowaków i Łużyczan. Nie wnikając w szczegóły, warto zwrócić uwagę na roszczenia wobec pogranicza czesko-śląskiego. Nie tylko cały Śląsk Cieszyński, Ziemia Raciborska, większa część Kotliny Kłodzkiej, ale i Karkonosze są ujęte jako ziemie, do których Czechosłowacja ma uzasadnione pretensje. Podobnie dotyczy to pogranicza słowacko-węgierskiego, po Miskolc oraz szeroko ujętego Spisza i Orawy.

Wszystkie wymienione programy uległy szybko dezaktualizacji. Decyzja trzech wielkich mocarstw była bowiem jednoznaczna i przy-

²¹ P.R. Magocsi, *Historical Atlas of East Central Europe*, University of Washington Press, Washington, s. 132.

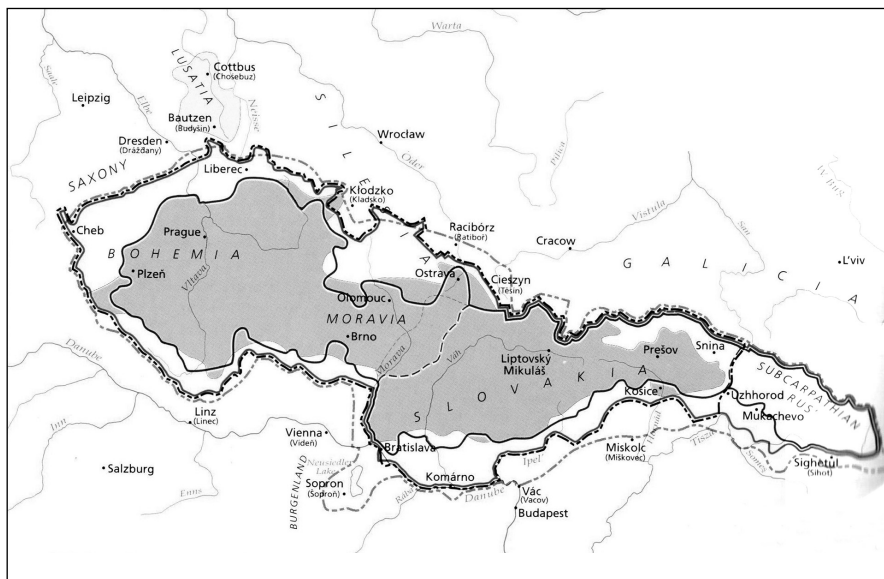
wracała granice przedmonachijskie. Nie wnikano w detale geograficzne i nie zamierzano rozpatrywać kwestii szczegółowych. Mocarstwa zachodnie nie zajmowały się kwestią przynależności Rusi Zakarpackiej, gdyż była to sprawa dla nich mało ważna, którą ewentualnie ZSRR miał rozstrzygnąć w dwustronnym porozumieniu z Czechosłowacją. Na skutek presji sowieckiej Czechosłowacja wyraziła zgodę na utratę tej prowincji. Strona sowiecka uzależniła od tego wsparcie Czechosłowacji w innych sprawach granicznych. Do stanu istniejącego przed werdyktem monachijskim miała powrócić granica niemiecko-czeska, austriacko-czeska i węgiersko-słowacka.

Postulaty terytorialne polityków czeskich po II wojnie światowej

Po ukończeniu działań wojennych w wyzwolonej Pradze, nie czekając na zbliżającą się konferencję pokojową, przystąpiono w dniu 20 czerwca 1945 roku do rozważań na temat organizacji terytorialnej odrodzonej Republiki. Przedmiotem obrad był memoriał przygotowany przez generała Bočka, który zarysował pożądany układ graniczny. Miał on stanowić punkt wyjścia do rozmów z wielkimi mocarstwami²². Według tego projektu granica północna Czech miała przebiegać od górnej Odry na wysokości Krapkowic, następnie kierować się na zachód do Nysy, a od tego miasta, pozostawiając po stronie czeskiej Góry Bardzkie i Góry Sowie, a więc całą Kotlinę Kłodzką, poprzez Wałbrzych, Jelenią Górę i Lubań miała dochodzić do Nysy Łużyckiej w pobliżu Zgorzelca.

Bardziej daleko idące postulaty odnosiły się do granicy na zachód od Żytawy. W memoriale tym planowano włączyć do Czechosłowacji część Łużyc. Od Nysy Łużyckiej granica miała przebiegać do miejscowości Kamenz (łużycki Kamjenc). Budziszyn miał być włączony do Czechosłowacji. Na odcinku Gór Rudawskich granica miała być wytyczona od Kraslic aż do Łaby, tak aby całe góry były po stronie czeskiej,

²² Dokument przedstawiony przez generała Bočka oraz stanowisko rządu czechosłowackiego wobec ostatecznych granic państwa zostały omówione w artykule: A. Kastory, *Czechosłowacja i jej sąsiedzi w 1945 roku. Problemy terytorialne*, [w:] *Z dziejów przemian w Europie Środkowo-Wschodniej po drugiej wojnie światowej*, red. A. Pułaski, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1993, s. 129–146.

a rejon Ašu miał własne zaplecze. Podobnie uzasadniano korektę granicy na południe od Chebu w pobliżu masywu Dyleń. Na południowym odcinku granicy przechodzącej przez Czeski Las i Szumawę zalecano włączenie części doliny rzeki Cham (rejon Furth am Walde). Dalsze weryfikacje miały dotyczyć rejonu Waidhofen. Cały obszar obejmujący tzw. Vitorazsko, źródła rzeki Dyji i Lużnicy, łącznie z linią kolejową z Gmünd do Laa miałyby się znaleźć w składzie Czechosłowacji. Granicę południową Moraw chciano zabezpieczyć, przyłączając usytuowane na północ od Wiednia tzw. Liské Vrchy (Leiser Berge). Propozycja ta stała się podstawą dyskusji. Zrezygnowano ostatecznie z przyłączenia części Łużyc, pozostałe postulaty uznano za realne. Zamierzano przedstawić te propozycje na przyszłej konferencji pokojowej. Delegacja czechosłowacka, w odróżnieniu od polskiej nie była zaproszona do Poczdamu, więc projekty te, jak i wiele innych szybko zatraciły aktualność i są jedynie dokumentem historycznym.

Decyzje wielkich mocarstw podjęte w Poczdamie dotyczyły, jak wspomniano, problemów generalnych i nie wnikały w sprawy szczegółowe. Dawało to możliwość niewielkich weryfikacji granicznych, które mogły być załatwione w ramach dwustronnych porozumień. Na długiej północnej granicy czechosłowackiej kilka odcinków granicznych wymagało uzgodnienia między stroną czechosłowacką

a polską. Najtrudniejszym problemem spornym była przynależność państwowa Zaolzia, Polacy wysuwali argumenty etniczne, zaś Czesi prawno-historyczne. Nie rozstrzygnięto ostatecznie przebiegu byłej granicy niemiecko-czeskiej, od Raciborza do Żytawy, która po werdykcie poczdamskim zmieniła się w granicę polsko-czeską. W wyniku pewnych zaszłości politycznych wymagała też uregulowania granica polsko-słowacka na Spiszu i Orawie.

Zgodnie z decyzją przyjętą przez trzy wielkie mocarstwa Czechosłowacja miała powrócić do granic przedmonachijskich. Oznaczało to włączenie Zaolzia do Czechosłowacji i niezmiennosc starej granicy niemiecko-czechosłowackiej. Decyzja ta nie w pełni satysfakcjonowała obie strony i została zakwestionowana przez Warszawę i Pragę²³. Strona polska nie zamierzała zrezygnować z Zaolzia, zaś Czesi żądali weryfikacji kilku odcinków kształtującej się nowej granicy polsko-czechosłowackiej. Między obu stronami rozpoczął się ostry konflikt dyplomatyczny. Przekazywano sobie wzajemnie noty, w których uzasadniano swoje pretensje terytorialne. Politycy czescy i polscy rozpoczęli równocześnie aktywną działalność propagandową. Miała ona na celu skłonić wielkie mocarstwa do wsparcia jednej ze stron. Rządy Warszawy i Pragi głównie interweniowały w Moskwie, która w tej części Europy odgrywała rolę decydującą. Chodziło również o zmobilizowanie własnego społeczeństwa. Tego typu akcja integrowała je z władzą, która w obu krajach, a zwłaszcza w Polsce nie miała mandatu społecznego.

Tematyka powojennego sporu granicznego między Polską a Czechosłowacją została już przedstawiona w literaturze przedmiotu, więc nie zachodzi potrzeba jej omówienia. Dla pokazania przebiegu konfliktu oraz skali roszczeń podanych będzie kilka propozycji, które wysuwane były pośrednio lub bezpośrednio przez stronę czeską.

Po zakończeniu działań wojennych sytuacja na Zaolziu nie była stabilna. Armia sowiecka przekazała administrację lokalną w ręce władz

²³ W okresie powojennym stosunki polsko-czechosłowackie były napięte. Przyczyną była kwestia Zaolzia, do którego rościli pretensje Czesi i Polacy. Wiele informacji z tego zakresu zawierają opracowania: L. Buczma, E. Gajda, *Stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1944–1970*, „Sprawy Międzynarodowe”, z. 7, Warszawa 1970 i M.K. Kamiński, *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*, PWN, Warszawa 1990.

czeskich. Miejscowi Polacy, popierani przez Warszawę domagali się przywrócenia stanu istniejącego między 1938 a 1939 rokiem. Było to odrzucane kategorycznie przez centralne władze państwa czeskiego.

Równocześnie strona czeska przygotowywała dezyderaty wobec byłych ziem niemieckich, które w rezultacie postanowień poczdamskich miały być włączone do Polski. Pierwszy z takich projektów został ogłoszony już 11 maja 1945 roku. W tym memorandum postulowano przyłączenie do Czechosłowacji: „legnickiego, południowej części wrocławskiego, świdnickiego, a też Nysy, Kłodzka, Opolszczyzny, Gliwic, rybnickiego i pszczyńskiego”. Był to program całkowicie utopijny, ale pokazujący nastroje rewindykacyjne, które pojawiały się wówczas w społeczeństwie czeskim. Mniej maksymalistyczny był program zaproponowany przez wicepremiera Czechosłowacji J. Dawida we wrześniu 1945 roku. Zapowiedział on zgłoszenie roszczeń do „Górnego Śląska, lewego brzegu Odry, jako zaplecza dla Ostrawy i równocześnie stwierdził, że Raciborskie, Głubczyckie i Kłodzkie przez wieki były częścią państwa czeskiego”²⁴.

Podobne wypowiedzi wywołały ostrą reakcję Warszawy. Obie strony obciążały się winą o działania niezgodne z prawem i tendencje imperialistyczne. Sprawa została zaogniona w momencie przekroczenia granicy polskiej przez oddziały armii czechosłowackiej. Tego typu incydenty miały miejsce w Chałupkach w pobliżu Raciborza oraz w Międzyzlesiu na południe od Kłodzka. Bardzo ostre ultimatum wystosowane przez ówczesnego ministra obrony marszałka Michała Rolę-Żymierskiego, grożącego kontrakcją militarną sprawę doraźnie uciszyło, ale nadal obie strony nie zamierzały zrezygnować ze swych maksymalistycznych dezyderatów terytorialnych. Rząd Polski, ze względu na sytuację patową wystąpił z propozycją kompromisową wzajemnej weryfikacji całej granicy polsko-czechosłowackiej. Stronie czeskiej zamierzano przekazać 1000–1100 km² w zamian za 820–970 km². Większa część Zaolzia miała wrócić do Polski. Natomiast w rekompensacie planowano oddać Czechosłowacji tzw. „worek żytawski” oraz okolice Kudowy i Międzyzlesia w Kotlinie Kłodzkiej. Po pewnych wahaniach i nawet dopuszczeniu możliwości drobnej weryfikacji

²⁴ Zamieszczone cytaty znajdują się w książce: A. Kastory, *Rewanż za Monachium. Z dziejów czechosłowackiej polityki wobec sąsiadów w latach 1945 i 1947*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1996, s. 88 i 97.

granicy na Zaolziu strona czechosłowacka usztywniła swoje stanowisko. Nie tylko zaprzestano dyskusji na temat statusu granic Zaolzia, ale również powtórzono pretensje do Ziemi Kłodzkiej, Raciborskiej i Głubczyckiej.

Spór terytorialny polsko-czechosłowacki był wygodny początkowo dla strony sowieckiej, gdyż zarówno Czesi, jak i Polacy zabiegali o wsparcie Moskwy. W miarę jednak jak konflikt się przedłużał władze sowieckie zamierzały go zakończyć i doprowadzić do kompromisu. Sprzyjały raczej interesom czechosłowackim. Poparli stanowisko czeskie w sprawie Zaolzia. Nie kryli jednak niezadowolonych z podejmowanych przez Czechów prób weryfikacji dawnej granicy czesko-niemieckiej. Traktowali to jako podważenie ustaleń konferencji poczdamskiej. Na skutek nacisku ZSRR obie strony konfliktu musiały zrezygnować ze swoich bardziej ambitnych programów terytorialnych. Na całym swoim przebiegu granica polsko-czechosłowacka wróciła do stanu sprzed konferencji w Monachium. Oznaczało to, że Polska ostatecznie zrezygnowała z Zaolzia, zaś Czesi pogodzili się z utratą kilku gmin na Spiszu i Orawie oraz z możliwością przesunięcia na północ granicy na Dolnym Śląsku oraz na Opolszczyźnie.

Granica przedmonachijska została również przywrócona na pograniczu słowacko-węgierskim. Jedyne kilka wsi w pobliżu Bratysławy uzyskała Czechosłowacja. Można więc przyjąć, że Czechosłowacja powróciła do granic istniejących przed Monachium. Jedyne wyjątkiem była Ruś Zakarpacka, która została przyłączona do Związku Sowieckiego.

Przebieg czechizacji Pogranicza

Odzyskanie utraconego w 1938 roku Pogranicza wiązało się nieodłącznie z pozbawieniem Niemców sudeckich obywatelstwa czechosłowackiego i ich wysiedleniem z granic Czechosłowacji²⁵. Emigra-

²⁵ Prezydent Benes 2 sierpnia 1945 r., czyli tego samego dnia kiedy ukazał się komunikat z konferencji poczdamskiej zalecający wysiedlenie ludności niemieckiej, wydał dekret pozbawiający obywatelstwa czechosłowackiego wszystkie osoby narodowości niemieckiej. Dekret ten, aż do dnia dzisiejszego budzi kontrowersje, zarówno natury prawnej, jak i humanitarnej. Ta kwestia została omówiona w artykule: J. Kozeński, *Wokół banicji ludności niemieckiej z Czechosłowacji po drugiej wojnie światowej*, [w:] *Z dziejów przemian w Europie Środkowo-*

cyjny rząd państwa czechosłowackiego uzyskał na to deklaratywną zgodę już w 1943 roku, ale nie oznaczało to, że może przystąpić do natychmiastowej realizacji tego trudnego zamierzenia politycznego i logistycznego. Zwłaszcza, że władze czechosłowackie zostały powiadomione, że nie są uprawnione do jednostronnych działań i muszą uzgodnić z trzema mocarstwami kwestie związane z rozmiarem oraz sposobem przeprowadzenia akcji przesiedleńczej. Nie znaczy to, że Czesi czekali na ten formalny akt nie podejmując konkretnych przedsięwzięć. Na posiedzeniu nowego rządu Republiki, który zebrał się 5 marca 1945 roku w Koszycach, zatwierdzono ustawę, w której odnotowano, że obywatelstwo czechosłowackie będą mogli zachować wyłącznie Niemcy antyfaszyści, którzy udowodnią swoją lojalność wobec Republiki Czechosłowackiej w czasie okupacji hitlerowskiej. Pozostali mieli być bezwarunkowo usunięci z kraju. Ogłoszony równocześnie dokument zapowiadał całkowitą konfiskatę mienia niemieckiego oraz likwidację szkolnictwa prowadzonego w języku niemieckim.

Bezpośrednio po wycofaniu się wojsk niemieckich z okupowanych terenów czeskich nastąpiły spontaniczne akcje odwetowe skierowane przeciwko cywilnej ludności niemieckiej. Przybierały one często formę bezpośrednich wypędzeń. Szacuje się, że w trakcie tych niezorganizowanych wysiedleń wypędzono ze swych domów około 660 tys. Niemców. Miały te akcje często charakter niehumanitarny i przyniosły wiele ofiar. Początkowo tak Czesi, jak i Niemcy nie znali jeszcze ostatecznych decyzji granicznych. Dopiero na konferencji poczdamskiej (2 sierpnia 1945 r.) zapadło definitywne i bezwarunkowe postanowienie o wysiedleniu ludności niemieckiej z Czechosłowacji²⁶. Program realizacyjny tego przedsięwzięcia został ustalony w listopadzie 1945 roku przez Sojuszniczą Radę Kontroli Niemiec. Działo się to już w trakcie prowadzonej akcji wysiedleńczej. W momencie zakończenia

-*Wschodniej*, op. cit., s. 147–163.

²⁶ Umowa poczdamska w XIII rozdziale stwierdziła: „Konferencja osiągnęła następujące porozumienie w sprawie usunięcia Niemców z Polski, Czechosłowacji i Węgier. Trzy rządy rozważywszy sprawę pod każdym względem uznają, że należy przystąpić do przesiedlenia do Niemiec ludności niemieckiej lub jej części pozostałej w Polsce, Czechosłowacji i na Węgrzech”, *Zbiór dokumentów Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych*, nr 12, Warszawa 1946, s. 426–427.

wojny na terytorium Czechosłowacji znajdowało się 3,2 mln ludności niemieckiej i do połowy 1947 roku zostało wysiedlonych około 3 mln.

Tabela 3 Zmiany w liczbie ludności niemieckiej w Czechosłowacji w latach 1945–1947 (w tys.)

Data	Czechosłowacja	W tym:	
		Czechy	Słowacja
Stan na 1 maja 1945 r.	3 200	3 000	200
Wysiedlenia niezorganizowane 1945–1946	660	650	10
Wysiedlenia zorganizowane 1946	2 256	2 100	156
Dodatkowe wysiedlenia do 22 maja 1947 r.	80	70	10
Stan na 22 maja 1947 r.	204	180	24

Źródło: L. Kosiński, *Problemy zasiedlenia czeskiego Pogranicza*, „Dokumentacja Geograficzna”, z. 5, Warszawa 1961, s. 44.

Równocześnie z odpływem Niemców na obszar Pogranicza napływała ludność czeska i słowacka. Według danych przytoczonych z cytowanej książki L. Kosińskiego w dniu 4 lutego 1945 roku przebywało na obszarze Pogranicza 868 tys. ludności słowiańskiej (Czechów i Słowaków), zaś w dniu 31 maja 1947 roku – 2 401 tys. Ponadto pozostała niewielka grupa Niemców w liczbie około 200 tys. Na całym Pograniczu w połowie 1947 roku na obszarze, który w 1938 roku zaanektowali Niemcy skupiało się około 2,6 mln mieszkańców. Nie został w pełni zrekompenzowany ubytek demograficzny, lecz nastąpiły radykalne przeobrażenia narodowościowe. Pogranicze stało się etnicznie czeskie. Został przywrócony stan, jaki występował we wczesnym średniowieczu. Granica słowiańsko-germańska wróciła do stanu, jaki istniał przed kolonizacją niemiecką. Czechizacja Pogranicza w wymiarze demograficznym przyniosła doniosłe konsekwencje geopolityczne. Zwarte niemieckie obszary etniczne przylegające ściśle do granicy z Niemcami i Austrią działały destabilizująco na spójność państwa. Istniała zawsze potencjalna możliwość utraty tych ziem przez Czechosłowację. Mogło to mieć miejsce nie tylko w wyniku wojny, ale również w rezultacie buntu miejscowej ludności, która czuła więź językową, kulturową i narodową z niemiecką. Tak też faktycznie się stało, gdy Hitler w 1938 roku wykorzystał proniemieckie sympatie ludności Pogranicza. Autochtoniczna ludność

niemiecka odnosiła się wrogo do państwowości czechosłowackiej. Dopiero wysiedlenie ludności niemieckiej doprowadziło do normalizacji politycznej i społecznej kraju. W tym zakresie postulaty polityków czeskich z lat II wojny światowej zakończyły się powodzeniem.

Uwagi końcowe

W pierwszej połowie XX wieku trzykrotnie ważyły się losy państwa czechosłowackiego (1918, 1938, 1945). Za każdym razem kraj ten był przedmiotem wielkiej polityki międzynarodowej. Za każdym razem o bycie lub niebycie naszego południowego sąsiada decydowały wielkie mocarstwa. Dwa razy te werdykty były dla Czechosłowacji pomyślne (1918, 1945), zaś raz przyniosły totalną katastrofę (1938). Ogólny wynik był pozytywny, gdyż to, co utracono w 1938 roku odzyskano prawie w całości w 1945 roku (utrata peryferyjnej Rusi Zakarpackiej nie była zbyt bolesna).

Na tle ogólnej, nieunormowanej sytuacji geopolitycznej należy bardzo wysoko ocenić wysiłki polityków czeskich. Przy dysponowaniu skromnymi środkami politycznymi i przy nieznacznym potencjale militarnym zazwyczaj osiągano rezultaty optymalne (z wyjątkiem katastrofy w 1938 r.). Wymagało to dużych umiejętności dyplomatycznych. Należało bowiem przekonać wielkie mocarstwa światowe, że państwo czechosłowackie jest gwarancją stabilności w tej części Europy. W przypadku zaś zaakceptowania jego egzystencji pojawiała się kwestia wyznaczenia granic nowego państwa, co też wywoływało odpowiednią kontrreakcję wszystkich potencjalnych sąsiadów, zwłaszcza zaś potężnego państwa niemieckiego. Działalność polityków czeskich była na tyle skuteczna, że zakończyła się pełnym powodzeniem. Zgłaszane przez dyplomatów czeskich postulaty terytorialne prawie w pełnym zakresie zostały usankcjonowane na konferencjach wersalskiej i poczdamskiej. Wielkie mocarstwa, za wyjątkiem bardzo krótkiego okresu po konferencji monachijskiej nie podważały zasadności istnienia Czechosłowacji jako pełnoprawnego i suwerennego członka wspólnoty międzynarodowej. W dodatku dwukrotnie przyjęto z pełną aprobatą argumentację prezentowaną przez Czechów, że państwo czechosłowackie może istnieć jedynie w dogodnych granicach strategicznych.

W przypadku granic Czechosłowacji wchodziły w rachubę dwie wzajemnie wykluczające się opcje realizacyjne. Za podstawę delimitacji granicy czesko-niemieckiej można było przyjąć kryterium historyczne, względnie narodowościowe. Pierwsze z nich satysfakcjonowało Czechów, a krzywdziło Niemców. Drugie, bardziej demokratyczne, zgodnie z zasadą samostanowienia mieszkańców odpowiadało Niemcom, ale było nie do przyjęcia przez Czechów. Mocarstwa zachodnie odwrotnie, niż to miało miejsce w przypadku wyznaczenia granic Polski i Węgier, przychyliły się zarówno w roku 1918, jak i 1945 do wariantu historycznego, zgodnego z interesami Czechosłowacji. Przynosiło to zawsze brzemiennie konsekwencje polityczne i demograficzne. Przyjęta w 1918 roku zasada zachowania granic historycznych Królestwa Czeskiego doprowadziła w efekcie do rozbioru w 1938 roku państwa czechosłowackiego i do obalenia porządku wersalskiego. W trakcie konferencji w Poczdamie, aby nie powtórzył się ten złowrogi scenariusz, podjęto postanowienie o wysiedleniu 3 mln etnicznych Niemców posiadających przedwojenne obywatelstwo czechosłowackie i tę decyzję w pełni zrealizowano.

W analizowanym półwieczu wielokrotnie zmieniały się granice między poszczególnymi państwami usytuowanymi w Europie Środkowo-Wschodniej. Niektóre graniczne prowincje zmieniały swoją przynależność państwową. Zazwyczaj wiązało się to z konfliktami zbrojnymi. Tworzyła się spirala wzajemnych żądań rewindykacyjnych. Działo się to przy stałym wzroście tendencji nacjonalistycznych i rewizjonistycznych. Powstały różnorodne koncepcje i projekty zawierające postulaty domagające się rewizji aktualnych rozgraniczeń politycznych. Miały one prawie zawsze charakter aneksyjny i zmierzały do zburzenia istniejącego porządku geopolitycznego. Tego typu projekty powstawały w pierwszej połowie XX wieku w wielu państwach. Różniły się one między sobą stopniem realności i zasięgiem terytorialnym. Świadczyły o wzmacnianiu się tendencji roszczeniowych i zaborczych. Można tu przypomnieć propagandę rewizjonistyczną na Węgrzech żądającą przywrócenia granic z 1914 roku. Powstawały plany tzw. „Wielkiej Chorwacji” z Bośnią i Hercegowiną, „Wielkiej Bułgarii” z dostępem do Morza Egejskiego i całą Macedonią, „Wielkiej Albanii” z Kosowem czy „Wielkiej Rumunii”.

Powszechnie przyjęty jest pogląd, że demokratyczna Czechosłowacja była daleka od tendencji aneksyjnych. Niniejsza analiza zaprzecza tej obiegowej opinii. Na tle innych państw Europy Środkowo-Wschodniej roszczenia Czechosłowacji były umiarkowane. W większym stopniu była ona zainteresowana zachowaniem *status quo*. Niemniej począwszy od memoriału Masaryka z roku 1916, aż po projekty powstałe po zakończeniu II wojny światowej, politycy czechosłowaccy wysuwali wiele postulatów zmierzających do znacznego powiększenia terytorium Czechosłowacji.

Piotr Eberhardt

Bibliografia

Batowski H., *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918 (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1982.

Buczma L., Gajda E., *Stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1944–1970*, „Sprawy Międzynarodowe”, z. 7, Warszawa 1970.

Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31.12.1900, Oestreichische Statistik, Wien 1902–1905.

Eberhardt P., *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, PWN, Warszawa 1996.

Essen A., *Polityka Czechosłowacji w Europie Środkowej w latach 1918–1932*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006.

Essen A., *Sprawa niepodległości Czechosłowacji podczas I wojny światowej*, [w:] *Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie XIX i w XX wieku)*, red. I. Stawowy-Kawka, W. Rojek, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków 2003, s. 207–224.

Gruchała J., *Tomasz G. Masaryk*, Ossolineum, Wrocław 1996.

Haslinger P., *Nation und Territorium im tschechischen politischen diskurs 1880–1938*, Oldenbourg Verlag, München 2010.

Kalvoda J., *Genee Československa*, PAN EUROPA, Praha 1998.

Kalvoda J., *The Genesis of Czechoslovakia. East European Monographs*, Boulder, New York 1986.

Kamiński M.K., *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*, PWN, Warszawa 1990.

Kamiński M.K., *Praktyczny sprawdzian czechosłowacko-sowieckiego układu sojuszniczego z 12 grudnia 1943 r. (kwiecień–październik 1944 r.)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 44, Warszawa 2009, s. 149–198.

Kastory A., *Czechosłowacja i jej sąsiedzi w 1945 roku. Problemy terytorialne*, [w:] *Z dziejów przemian w Europie Środkowo-Wschodniej po drugiej wojnie światowej*, red. A. Pułaski, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1993, s. 129–146.

Kastory A., *Czechosłowackie plany reaktyfikacji granic historycznych z Niemcami na przełomie 1918 i 1919 roku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 43, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie, Kraków 1972, s. 303–315.

Kastory A., *Problem granicy czechosłowacko-niemieckiej na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.*, „Dzieje Najnowsze”, r. 5, z. 2, Warszawa 1973, s. 27–42.

Kastory A., *Rewanż za Monachium. Z dziejów czechosłowackiej polityki wobec sąsiadów w latach 1945 i 1947*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1996.

Kilias J., *Naród a idea narodowa. Nacjonalizm T.G. Masaryka*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1998.

Kisielewski T., *Federacja Środkowo-Europejska. Pertraktacje polsko-czechosłowackie 1939–1943*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1991.

Klimek A., *Jak de dělal mir roku 1919. Československo na Konferenci ve Versailles*, Praha 1989.

Kochanowski J., *Węgry. Od ugody do ugody (1867–1990)*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 1997.

Kosiński L., *Problemy zasiedlenia czeskiego Pogranicza*, „Dokumentacja Geograficzna”, z. 5, Warszawa 1961, s. 27–81.

Kozeński J., *Wokół banicji ludności niemieckiej z Czechosłowacji po drugiej wojnie światowej*, [w:] *Z dziejów przemian w Europie Środkowo-Wschodniej po drugiej wojnie światowej*, red. A. Pułaski, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1993, s. 147–163.

Lechowska M., *Traktat pokojowy w Trianon w świetle prasy węgierskiej na początku lat 20 XX wieku*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 44, Warszawa 2009, s. 265–275.

Magocsi P.R., *Historical Atlas of East Central Europe*, University of Washington Press, Washington.

Majewski P.M., *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001.

Majewski P.M., *Mniejszość niemiecka w Czechosłowacji 1918–1939. Szkic Statystyczny*, „Dzieje Najnowsze”, r. 30, z. 3, Warszawa 1998, s. 29–60.

Raubal S., *Granica polityczna polsko-czechosłowacka*, „Rocznik Biblioteki WSH”, r. 3, Warszawa 1937, s. 135–219.

Rychlik J., *Początki, rozwój i zanik czechosłowakizmu*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 45, Warszawa 2010, s. 43–58.

Rychlik J., *Problem państwowości Czechów i Słowaków w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie*

XIX i w XX wieku), red. I. Stawowy-Kawka, W. Rojek, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonika”, Kraków 2003, s. 193–206.

Sčítání lidu v Československé za dne 1 Prosince 1930, Státní Úřad Statistický, Praha 1934–1937.

Śląsk Cieszyński w latach 1918–1945., red. I. Panic, Starostwo Powiatowe, Cieszyn 2015.

Tomaszewski J., *Struktura narodowościowa ludności Czechosłowacji 1918–1938. Szkic statystyczny*, „Przegląd Historyczny“, t. 61, z. 4, Warszawa 1970, s. 645–670.

Valenta J., *Państwowość i niepodległość w czeskiej nowożytnej myśli politycznej*, [w:] *Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie XIX i w XX wieku)*, red. I. Stawowy-Kawka, W. Rojek, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonika”, Kraków 2003, s. 177–191.

Wnętrzak G., *Stosunki polityczne i narodowościowe na pograniczu Śląska Cieszyńskiego i Galicji zachodniej w latach 1897–1945*, Wyd. A. Marszałek, Toruń 2014.

Wrzosek A., *Ziemie odzyskane Śląska Cieszyńskiego*, „Zaranie Śląskie”, r. 15, z. 2–4, Katowice 1939, s. 74–80.

Zaborski B., *Zmiany granicy państwowej na pograniczu polsko-czechosłowackim*, „Ziemia”, r. 28, nr 12, Warszawa 1938, s. 295.

Zbiór dokumentów Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, nr 12, Warszawa 1946.

Teritorial demands of Czech politicians in the first half of the 20th century

Keywords

borders of Czechoslovakia 1918–1945, Czech borderline demands, the Czech-German conflict

Summary

This article is subject to an analysis explaining border issues of the Czechoslovak state in the 20th century. Two research issues have been taken into account. The first one concerns the formation of the actual borders of Czechoslovakia after World War I and World War II. The second one presents various concepts created by Czech politicians who were demanding the most optimal boundary lines. These demands played an important role, as the victorious Entente states were their addressee after the First World War. After World War II it was the great anti-Hitler coalition.

Territorialforderungen der tschechischen Politiker im ersten Hälfte der zwanzigsten Jahrhundert

Stichpunkte

Grenzen der Tschechoslowakei 1918–1945, tschechische Territorialforderungen, tschechisch-deutscher Konflikt

Zusammenfassung

Im diesen Artikel wurde eine Grenzproblematik der Tschechoslowakei im zwanzigsten Jahrhundert erklärt und analysiert. Es wurden zwei Forschungsfragen berücksichtigt. Die erste Frage handelt von wirklichen Grenzen der Tschechoslowakei nach dem Ersten und Zweiten Weltkrieg und wie sie änderten. Die zweite Frage stellt verschiedene Konzepte tschechischer Politiker dar, die nach den besten Grenzen verlangten. Diese Forderungen waren vor gewichtigen Bedeutung, denn nach dem Ersten Weltkrieg betrafen sie die Triple Entente und nach dem Zweiten Weltkrieg Alliierten, die gegen III Reich kämpften.

Территориальные претензии чешских политиков в первой половине XX века

Ключевые слова

границы Чехословакии 1918–1945, чешские территориальные претензии, чешско-немецкий конфликт

Резюме

В настоящей статье осуществляется анализ и пояснение проблематики, связанной с границами чехословацкого государства в XX веке. Принято во внимание два исследовательских вопроса. Первый из них касается того, как формировались реальные границы Чехословакии после Первой и Второй мировой войны, а вторая представляет разнообразные концепции, созданные чешскими политиками, требующими создания самой оптимальной демаркационной линии. Эти требования сыграли значительную роль, потому что они были направлены победившим в результате в Первой мировой странам Антанты, а после Второй мировой войны – державам великой антигитлеровской коалиции.